

Božidar Debenjak

VELIKI DVOJNI KORAK LETA 1555

Leto 1555 je v slovensko kulturno zgodovino vtisnilo dva pečata. Prvi je začetek prevajanja biblije – »Ta Evangelii Svetiga Matevsha, sdai pervizh vta Slouenski Iesig preobernen«. Drugi je sočasna zamenjava gotice prvih dveh slovenskih knjig z latinico, potrjena isto leto še z novim »Abecedarijem« in »Catechismusom«. Tu nas predvsem zanima prva slovenska biblična knjiga s svojimi sporočili.

1

Najprej o strukturi knjige.

Samo besedilo Evangelija Svetiga Matevža je uokvirjeno med avtorski uvod in epilog. Na sami naslovnici je pod tiskarjevim signetom latinski navedek Mt 21:43b. Uvod sestavljajo štiri besedila: a) navedek iz Hieronima, b) Predgovor (z naslovitvijo: *Tej pravi Cerqui Božy tiga Slovenskiga Jezika, Milost inu Myr od Buga očeta skuzi Jezusa Kristusa našiga Ohranenika, prossimo.*), c) Summary (s podnaslovom: *Tii Summarii vseh Capitolov svetiga Matevža*), d) uvodni nagovor: *Lubi Slouenci*. Epilog sestavljajo: dvojezični latinski in slovenski (v gotici) navedek Jn 20:31, trijezični latinski, nemški in slovenski (to dvoje v gotici) navedek Mt 24:14 (slovenski ni istoveten s tistim v besedilu evangelija), sklepni nagovor *Vi dobri kerščeniki* (v gotici), na zadnji strani pa je ponovno signet Morhartove tiskarne (*Agnus Dei*) in slovenski navedek iz Apk 17:14 (v latinici).

Začnimo s programatskim navedkom z naslovnice: *Dabitur genti facienti fructus eius*. Celotna vrstica Mt 21:43 se v SSP glasi: *Zato vam pravim: Vzelo se vam bo božje kraljestvo in dalo ljudstvu, ki bo obrodilo njegove sadove*. To je eden od stavkov, na katerih temelji potem bes »velikih duhovnikov in farizejev«, in aluzija na konflikt protestantov z Rimom je več kot očitna. Tudi z opustitvijo Mt 21:43a so poznavalci takoj vedeli, na kaj se meri. Zanimivo pa je, da je Trubarjev prevod tega mesta pomanjkljiv: »Zatu jest vom poveim, Tu kraljestvu Božye bode uzetu od vas, inu danu bode tim Aydom, kir suj sad pernesso.« Grški izvirnik Mt 21:43b namreč pravi: [*he basileia tou theou*] *dothesetai ethnei poiounti tous karpous autes*; gre torej jasno za »sadove božjega kraljestva«; da pa se *ethnei* oz. *genti* prevaja s sicer jezikovno možnim »tim Aydom«, je teološka zaostritev tega evangelija s tezo o odvrnitvi od Judov, ki jo Trubar prevzema od Luthra: *Darumb sage ich euch / das Reich Gottes wird von euch genommen / vnd den Heiden gegeben werden / die seine fruchte bringen*.

Prvo besedilo knjige, ki ga torej Trubar postavlja na sam začetek, je navedek iz Hieronima (gre za prvi daljši navedek iz patristike v slovenščini). Navajam v transkribirani obliki:

Od S. Matevža Lebna, S. Jeronim taku piše,

Matevž, katerimu je tudi Levi ime, je iz Colnarje en Joger sturjen. On je ta prvi, kir je v'ti Judovski deželi, za volo tih Obrezanih, kir so verovali, ta Evangelii s'teimi Judovskimi puhštabi inu bessedami vkupe postavil. Du je pak potle ta isti v'to Gerščino preobernel, se stonovitu ne vei. Ampak ta Judovski še zdaj v'tim Cezarienskim Buquiskim hramu imajo. To isto Buquaryo, je ta Pamfilus Martirnik s'flossom zlužil. Meni so ty Nazarei, kir v'tim meistu Berea te buqui imajo, tudi dali doli spissati. V katerim se ima zamerhati, de kirkuli ta Evangelist v'suim oli tiga Gospudi ohranenika imeni, tu pričovane tiga stariga pisma stavi naprej, taku on tu istu nekar iz tiga pre-

obročovane tih Sedemdeset, temuč iz tiga Judovskega pisma jemle. Iz kateriga je letu duje, Iz Egipta sem jest poklical muiga Synu, Inu, Zakaj on bode Nazareus imenovan.

Razlog Trubarjevega ravnanja je razviden: Hieronimov prikaz iz Vulgate naj predstavi posebnost tega evangelija, uvede naj tudi v razumevanje razlik med tremi sinoptiki ter med njimi in Janezovim evangelijem.

Nasploh je stališče protestantov do Hieronima v dva cepa: na eni strani ga spoštujejo kot poznavalca, na drugi strani pa v Vulgati vidijo samo pripomoček za branje, ne pa obvezujočega prevoda biblije, obenem pa so skeptični do nekaterih njegovih stališč, kot razberemo iz Luthrovih besed v *Predgovoru k Novemu testamentu*: »... je treba odpraviti zablodo, da so štirje evangeliji in samo štirje evangelisti,« in vsako pripodabljanje Novega testamentu Staremu testamentu, kar »se je dalo slišati iz marsikaterega predgovora, tudi od svetega Hieronima«. Sploh so za Luthra sinoptiki, ki se osredotočajo na Jezusovo življenje in delo, v drugem planu, saj »poznati njegova dela in življenjsko zgodbo še ne pomeni poznati pravi evangelij, zakaj s tem še ne veš, da je premagal greh, smrt in hudiča«. »Janezov evangelij in njegovo prvo pismo, Pavlova pisma, zlasti tista Rimljanom, Galačanom, Efežanom, ter prvo Petrovo pismo, to so knjige, ki ti kažejo Kristusa in te uče vsega, kar ti je nujno vedeti in je odrešno, pa čeprav bi ne videl nobene druge knjige in nauka ali slišal zanju.«

Da pa Trubar – v sodelovanju z Vergerijem in Andreaejem – uvaja prevedeni evangelij s citatom iz Hieronima, lahko razumemo iz njegove potrebe, da informacije, ki so bile dotlej dostopne le učenemu delu duhovščine, prenese iz hierarhije med celotno božje ljudstvo. Odlomek iz Hieronima mu daje oporišče za umeščanje evangelija v zgradbo Novega testamentu, za iskanje tistega, kar bi moderni teologi imenovali Sitz im Leben. In kakorkoli so lahko z današnjega stališča Hieronimove teze problematične, so bile v 16. stoletju, ko se je tekstna kritika šele začinjala, veljavne, teološko sporne pa v tendenci, ki je Trubarjev odlomek ne kaže, da bi, kot pravi Luther, »iz Kristusa delale Mojzesa, iz Evangelija pa Postavo«. ¹

¹ V: Martin Luther: *Tukaj stojim. Teološko-politični spisi*, Krtina, Ljubljana 2002, str. 12.

Hieronimov prikaz vsebuje več tez, ki jih velja na kratko pogledati:

1. »Matevž, katerimu je tudi Levi ime«: Enačenje temelji na Mateju iz Mt 9:9 in na Leviju v obeh vzporednicah (Mk 2:14 in Lk 5:27). V literaturi obstoje tudi dvomi, ali je enačenje upravičeno. Povsod pa gre za »colnarja« ali mitninarja oz. po SSP cestninarja.

2. »je v'ti Judovski deželi, za volo tih Obrezanih, kir so verovali, ta Evangelij s'teimi Judovskimi puhštabi inu bessedami vkupe postavil.« Da je bil prvotno ta evangelij napisan v hebrejščini (ali pa aramejščini?), je stara antična tradicija, ki jo lahko spremljamo od Papiasa iz Hierapolisa (okrog leta 130 ali še prej) prek Ireneja, Klementa Aleksandrijskega, Origena, Evzebija do Hieronima. Toda v najstarejšem viru, pri Papiji, beremo: »Matthaios men oun Hebraidi dialektoj ta logia synetaxato, hermeneusen d'auta hos en dynatos hekastos« – ali, kot prevaja SSP: »Matej je urejeno sestavil izreke v hebrejščini in vsakdo jih je prevajal, kakor je pač zmogel.« Iz tega opisa bi težko sklepali na literarno dognani Evangelij po Mateju; opisana zbirka logijev (izrekov) še najbolj spominja na drugi skupni vir Mateja in Luke (prvi je neka verzija Marka), namreč na predpostavljene Q.

3. Da je ta evangelij nastal v Palestini, »v'ti Judovski deželi, za volo tih Obrezanih, kir so verovali«, je danes sporno (prim. SSP str. 1475). Proti temu govore značilne neoprijemljive besede, tako značilne za ta evangelij: »mnogi«, »vsi«, »v tistem času«, »tedaj«. V Palestini bi ne bilo treba pojasnjevati judovskih običajev (kot denimo Mt 15:2) itn.

4. »Du je pak potle ta isti v'to Gerščino preobernel, se stonovitu ne vei.« Evangelij je bil po splošni sodbi napisan v grščini. V kakšnem odnosu z njim sta bili besedili iz Cezareje in Beroje, ki ju omenja Hieronim, danes ni mogoče dognati, zagotovo pa nista bili hebrejska originala grškega prevoda; morda je šlo za Q ali pa za vir tistega dela Mt, ki nima vzporednic pri Mk in Lk.

5. Matejevi navedki iz Starega testamenta – tu pričovane tiga stariga pisma –, pravi Hieronim, niso po Septuaginti – iz tiga preobročovane tih Sedemdeset –, temveč po hebrejski bibliji. Proti tej Hieronimovi tezi, podprti z dvema citatoma, stoji ugotovitev, da so vsi navedki iz Starega testamenta, ki imajo skupni vir z Evangelijem

po Marku, vzeti iz Septuaginte, od Marka neodvisni deli pa dostikrat slone na hebrejskem besedilu.

6. Knjižnica v palestinski Cezareji je bila ena največjih krščanskih knjižnic; zasnoval jo je Origenes, nato jo je vodil njegov učenec Pamphilos, kasneje pa Evzebij.

Ta kratki komentar ni imel namena, da razvrednoti Hieronima in njegovo navajanje v 16. stoletju, nasprotno, pokazal naj bi, kakšna problematika vse se je z njim odprla. Hieronimov uvod je novoveškega bralca napotoval na vprašanje, kakšno umeščenost v življenje je imel spis, ki nosi ime Evangelij po Mateju. Postavljen na čelo evangelija je silil bralca, da od prvega trenutka bere tekst miselno. Kot rečeno, Luthrovi pomisleki so bili na drugi ravni, saj ko bi ne bilo tako, bi bil vsaj Andreae odsvetoval navajanje.

4

Drugi spis pred samim evangelijem ima na živi pagini naslov Predgovor. Najbolje, da začnemo s prepisom, oštevilčenem po odstavkih; na te številke se nanaša interpretacija, ki sledi.

1

PREDGOVOR

2

Tej pravi Cerqui Božy tiga Slovenskiga Jezika, Milost inu Myr od Buga očeta skuzi Jezusa Kristusa našiga Ohranenika, prossimo.

3

Lubeznivi Bratje, Kadar ta Duh Božy, Kateri notri v'vas prebiva, je eno tako dobro lakato inu žejo tiga svetiga Evangelia našiga Gospudi Jezusa Kristusa, per vas sturil, De ste vi nas prossili (potehmal ta vekši del Ludi v'naši deželi družiga Jezika ne zna, samuč ta Slovenski) De mi te svete Evangelije inu Listuve, koker so ty od tih Evangelistov inu Jogrov pissani, tudi v'ta Slovenski Jezik izpišemo, Katero vašo sveto prošno smo mi radi tar z'veselom zaslišali. Inu de vi vidite, de smo s'celim sercom, so vsem teim kar od Buga imamo, pernaredni vom služiti, Vom tukaj pošlemo ta Euangelion S. Matevža v'ta naš jezik preoberneniga. Tiga vi zdaj, od nas, koker enu mahinu Kossilce

oli Južinico, v'dobrim vzamite, inu špižate vaše Duše, dotle z'božjo pomočjo, te druge Evangelije inu Listuve preobrnemo. Kadar tu istu dopernesemo, Tedaj vi bote mogli vaše duše napasti do sytosti.

4

Mi imamo pak tukaj tri riči vom povedati:

4a

Na pervu, Kadar ta Slovenski Jezik se povsod glih inu v'eni viži ne govori, drigači govore z'dostimi bessedami Krajnci, drigači Korošci, drigači Štajerji inu Dolenci tar Bezjaki, drigači Krašovci inu Istriani, drigači Krovati. Obtusmo mi letu naše dellu v'ta Krajnski jezic hoteli postaviti, za dosti riči volo, ner več pak, kir se nom zdi, de ta tih drugih Dežel ludi tudi mogo zastopiti.

4b

Inu mi ne smo v'le-timu našimu obračanu, oli Tolmačevanu lepih, gladkih, vissokih, kunštnih, novih oli neznanih bessed iskali, Temuč te gmajnske Krajnske preproste bessede, kateri vsaki dobri preprosti slovenic lahku more zastopiti: Zakaj ta muč svetiga Evangelia inu naše izveličane, ne stoy v'lepih ofertnih bessedah, Temuč v'tim duhei, v'ti risnici v'ti pravi veri inu v'enim svetim keršanskim lebnu.

5

H'drugimu vom poveimo, de mi v'le-tim, našim prevračenu, smo veden imeili pred sebo, ta pravi studenic tiga Noviga Testamenta kir je Gerški pissan, raven tiga smo mi tudi gledali na tu prevračene tih novih inu starih vučenikov, kateri s[o] ta novi Testament iz tiga Gerškiga Jezika, v'ta Latinski, Nemški inu v'laški preobrnili, Ner več pa na Erazmov Roterodamov nov Testament, h'timu so nom nega annotations sylnu pomagale.

6

H'tretimu vom tudi tukaj očitu poveimo, De mi le-tu naše dellu inu preobračane, tej pravi Cerqui Božy, Tu je, Vsem prov vučenim, zastopnim Kerš[če]nikom rezgledati inu soditi cilu podveržemo, kar kuli ta prava Gmajna keršanska v'le-tim našim dellu, Kaj kriviga oli nezastopniga najde, inu nom reče drigači postaviti, nas podvuči oli opomeni, Tu istu vse hočmo v'dobrim gori vzeti, to zahvaliti, radi tar volnu slušati. Zakaj od te prave stare ker[šč]anske Cerque oli gmajne, katera tiga suiga praviga Pastyrja Jezusa Kristusa Synu

Božyga Štymo poslušā, To vero inu ta leben po'vukih tih Prerokov inu Jogrov pela inu derži, se mi ne hočmo z'nobeno ričjo, nihdar ločiti. Nātu vas brumne zastopne kerščenike vse zveistu prossimo, de kadar vi bero[č] le-tiga Evangelista, kaj kriviga oli nezastopniga v'le-tim našim Tolmačevanu zagledate, de vi tu istu nom zdajci pustite veiditi, za volo, de mi naprej s'teim preobračenem teim bule bomo veidili se deržati, S'teim vi služite Božy česti, inu iz tiga nega Cerqui velik prid pride. Mi dobru na sebi počutimo de h'takimu vissokimu dellu smo šibki inu nekar zadosti. Oli mi smo le-tu s'teim vupanem začelli, de Bug za nami skoraj druge obudi, kir bodo le-tu naše dellu popravili, Bogu na'čast inu vsimu kerščanstvu h'dobrimu dokonali.

7

Berite tedaj vesselu le-ta Evangeli, dotle tij drugi prido. Inu prossite z'nami Gospudi Boga za ta dar svetiga Duha, de mi Jezusa Kristusa, od kateriga S. Matevž cillu inu risničnu pišše, prov spoznamo inu zastopimo, Du je on, Zakaj je človik postal, umerl inu vstal od smerti, Skuzi kaj inu koku moremo diležni biti nega dobrute inu zaslužena, To našo vero v'nega pobulša inu poterdi, de tudi naše serce bode preminenu na dobru, de naprej do konca našiga života, so vsem našim djanem inu lebnom se deržimo po vuki tih S. Evangeliov, inu de dobimo tu nebešku Kralevstvu skuzi Jezusa Kristusa našiga samiga Ohranenika, Timu zred Očetom inu S. Duhum bodi vsa čast tar hvala imer inu vselej. Amen.

8

Vaši Služabniki inu Bratje, V. T.

Enota 1 je živa pagina na drugi do šesti strani besedila.

Enota 2 stoji kot naslov in je pomenljiva naslovitev: Tej pravi Cerqui Božy tiga Slovenskiga Jezika, Milost inu Myr od Buga očeta skuzi Jezusa Kristusa našiga Ohranenika, prossimo. Sporočili naslovitve sta dve: prvič, obstoji *ta prava Cerkev Božja tega Slovenskega jezika*, torej organizirano posebno cerkveno občestvo; drugič, ker je to *prava Cerkev Božja*, je Jezus Kristus njen srednik z Bogom očetom, solus Christus.

Enota 3 gradi na tem dalje: *ta Duh Božy, Kateri notri v'vas prebiva, je v ljubeznivih Bratih zbudil eno tako dobro lakato inu žejo tiga svetiga Evangelia, De ste vi nas prossili, naj prevedemo te svete Evangelije inu Listuve* (s protestantskim relativiranjem: *koker so ty od tih Evangelistov inu Jogrov pisani* – spomnimo se na Luthrova nihanja v zvezi s Pismom Hebrejcem in pa z Jakobovim pismom!). Prošnja so utemeljili takole: *potehmal ta vekši del Ludi v'naši deželi družiga Jezika ne zna, samuč ta Slovenski*. To je *sveta prošnja*, ki so jo radi tar z'veselom uslišali, *de vi vidite, de smo s'celim sercom, so vsem teim kar od Buga imamo, pernaredni vom služiti*. Nadaljevanje bo sledilo, brž ko bo mogoče. Prispodoba, ki sledi (*enu mahinu Kossilce oli Južinica*), meri na znano »dietetiko duše, in to celo dobesedno: *špižajte vaše Duše*, ko pa bo prevod NT kompleten, *Tedaj vi bote mogli vaše duše napasti do sytosti*.

Zaustavimo se tu z večjim komentarjem: *Lubeznivi Bratje v tej pravi Cerqui Božy tiga Slovenskiga Jezika* so torej čutili *eno tako dobro lakato inu žejo tiga svetiga Evangelia*, da so prosili za slovenski prevod Novega testamenta, *potehmal ta vekši del Ludi v'naši deželi družiga Jezika ne zna, samuč ta Slovenski*. Katera je ta naša dežela?

Že prvi Trubarjev tisk, *Catechismus* iz leta 1550, imenuje naslovnika, na katerega se slovenski protestantizem obrača: *Vsem Slovencom gnado, myr, mylhost inu pravu spoznane božye skuzi Jezusa Kristusa prossim*. V ta katekizem *in der windischenn Sprach* [v slovenskem jeziku] je Trubar *le-te štuke iz svetiga pisma (inu nih izlage v'te peismi zložene), [...] h'tim tudi to litanio inu ano pridigo pustill prepisati v'naš jezik [...] h'dobrumu vsem mladim tar preprostim ludem naše dežele*; katere dežele? Z adresno *vsem Slovencom* se ujema le razlaga, da ta »naša dežela« ni le Kranjska, temveč vse etnično območje »Slovincov«, torej tistih, ki govorijo »naš jezik«.

Skupni slovenski jezik (*die windische Sprach*) je torej naravno-pravna podlaga, ki presega obstoječe deželne meje, je naravna meja te entitete. In že v *Abecedariju* 1550 pove, s kakšno pravico to trdi: *jest, kir sem tudi k animu starimu vom Slovencom naprej postavljen*. To pravico ima kot senior ali presbiter *te prave Cerque Božye tiga Slovenskiga Jezika*, torej cerkve etničnih Slovencev. *Naša dežela* je določena naravno-pravno z mejami jezika in ne historičnopravno z deželnimi mejami. Te Trubarjeve formulacije so zgodovinske: nasproti historičnim dednim deželam postavlja neko drugo dejanstvo: govorci sloven-

skega jezika. To je nova, naravnopravna podlaga *te prave Cerque Božye tiga Slovenskiga Jezika*, in nanjo meri tudi geslo iz NT: Et omnis lingua confitebitur Deo. Naravni red je Božji red. Dosledno temu bo Trubar 1564 tvegala tudi spopad z vladarjem, ker bo tej *pravi Cerqui Božy tiga Slovenskiga Jezika* dal tudi cerkveno ustavo; *Cerkovna Ordninga* je poseg v vladarjeve pravice iz formule Cuius regio, huius religio! Trubar je pač vedel, da bi od katoliškega Habsburžana take cerkvene ustave za protestantsko Cerkev nikoli ne dobil. Trubar je to drznost plačal z dosmrtnim izgonom iz habsburških dednih dežel. Toda njegova cerkev slovenskega jezika je obstala, in naravnopravna ideja enotnosti Slovencev vseh dežel je preživela, saj jo je morala na svoj način upoštevati tudi protireformacija in poznejša katoliška kulturna dejavnost.

Enota 4 govori o načelih, po katerih Trubar oblikuje slovenski standardni jezik. Večinoma se v slovenskem jezikoslovju sicer govori o »knjižnem jeziku«, toda izraz je premalo precizen. Termin standardni jezik (standard language, Standardsprache) je sociolingvistično utemeljen in označuje »jezik, ki je praviloma kodificiran«. »Občo obvezujočnost zadobi kak standardni jezik s tem, da za njim stoji država, kar često ni brez nadaljnjega prepoznavno, se pa kaže npr. v ureditvah za šolski pouk (učni načrti, učna gradiva) ali oblastvih.«² Z Luthrom pri Nemcih in s Trubarjem pri nas se je kodifikacija jezika najprej zgodila skozi Cerkev.

4a govori o izbiri jezikovne podlage: Tako kot je Luther izbral določeno jezikovno podlago za svoj načrt, namreč govore centralne Nemčije, dela to tudi Trubar: središnji govori so najprimernejša podlaga za celoto. O tem govore mnogo citirane besede, ki navajajo hkrati tudi okvire *te prave Cerque Božye tiga Slovenskiga Jezika*: ... ta Slovenski Jezik se povsod glih inu v'eni viži ne govori, drigači govore z'dostimi bessedami Krajnci, drigači Korošci, drigači Stajerji inu Dolenci tar Bezjaki, drigači Krašovci inu Istriani, drigači Krovati. Meje tega, kar danes prištevamo k Slovincem, so se od 16. stoletja sem precej spremenile. Od prve polovice 18. stoletja je npr. tudi Kranjska manjša za Reko in Žumberak. Treba se je zamisliti nazaj

² Metzler Lexikon Sprache, hgg. v. Helmut Glück, Stuttgart u. Weimar 1993, S. 601.

v čas, ko kranjski stanovi niso hoteli priznati delilne pogodbe iz leta 1521 med Karlom V. in njegovim bratom Ferdinandom, ker bi po njej Reka pripadla italijanskim posestim, in so prisegli zvestobo vladarju šele po ustrezni spremembi te pogodbe leta 1522. Tako so tudi Trubarjeve navedbe govorcev *tiga Slovenskiga Jezika* utemeljene v tisti dobi. In zdaj sledi izbira standardne variante jezika: *Obtu smo mi letu naše dellu v'ta Krajnski jezik hoteli postaviti, za dosti riči volo, ner več pak, kir se nom zdi, de ta tih drugih Dežel ludi tudi mogo zastopiti*. Kasnejši rod protestantov je besedam, ki bi utegnile biti kranjsko lokalne, dodajal seznam sinonimov. Resen odmik od Trubarjeve kranjščine pa so šele Svetčeve reforme sredi 19. stoletja. Trubar je tudi središče Cerkve lociral v glavno mesto Kranjske, Ljubljano, medtem ko je Habsburžan »trojni deželi«, kot jo imenuje Prešeren (Koroški, Kranjski in Štajerski, povezanim v »Notranjo Avstrijo« – Innerösterreich) vladal iz Gradca.

4b govori o standardu besednega fonda. Po znanem Luthrovem načelu »dem Volk ans Maul schauen«³ določa tudi izbiro besed: *Inu mi ne smo v'le-timu našimu obračanu, oli Tolmačevanu lepih, gladkih, vissokih, kunštnih, novih oli neznanih bessed iskali, Temuč te gmajnske Krajnske preproste bessede, kateri vsaki dobri preprosti slovenic lahku more zastopiti: Zakaj ta muč svetiga Evangelia inu naše izveličane, ne stoy v'lepah ofertnih bessedah, Temuč v'tim duhei, v'ti risnici v'ti pravi veri inu v'enim svetim keršanskim lebnu*. V preteklosti so tu iskali neko domnevno Trubarjevo jezikovno zanikrnost in so z njim soočali Krelja. A Trubarju je pač šlo za živi, govorjeni jezik, in izposojenke leben, ofertni, kunštni v njem ga niso nič bolj motile kot Luthra slovanske izposojenke tipa Peitsche in Grenze, ki so danes standardne nemške besede.

Enota 5 navaja vire prevoda: *H'drugimu vom poveimo, de mi v'le-tim, našim prevračenu, smo veden imeili pred sebo, ta pravi studenic tiga Noviga Testamenta kir je Gerški pissan, raven tiga smo mi tudi gledali na tu prevračene tih novih inu starih vučenikov, kateri s[o] ta novi Testament iz tiga Gerškiga Jezika, v'ta Latinski, Nemški inu v'laški preobernali, Ner več pa na Erazmov Roterodamov nov Testament, h'timu so nom nega annotations sylnu pomagale*.

³ Poslanica o prevajanju. V: Martin Luther: *Tukaj stojim. Teološko-politični spisi*, Krtina, Ljubljana 2002, str. 50.

Nobene besede torej, da bi Trubar ne bil znal grško: prevod je narejen po grščini, pravi, tekstni vir je izdaja Erazma Rotterdamskega [Basel 1516], interpretacijska pomoč so Erazmove opombe, prevodna pomoč pa latinski, nemški in italijanski prevod ali prevodi. Trubarjev tržaški mentor in zaščitnik Bonomo si je z Erazmom dopisoval, in že v Trstu si je Trubar lahko izpilil znanje grščine; v Trstu se je dovolj naučil italijanščine, da se je mogel ob prevajanju Evangelija po Mateju posvetovati z Vergerijem o morebitnih finesah italijanskega prevoda; nemščina mu tudi ni bila problem. Lahko je imel probleme s hebrejščino, toda ti na prevod NT in tukajšnjega evangelija niso bistveno vplivali.

6. Tretje opozorilo je poziv k dograjevanju prevoda, zlasti k odpravljanju napak v prevodu in interpretativnih spodrslijajev. Tudi če je Trubar, kot je zapisal 1550, *k animu starimu vom Slovencom naprej postavljen*, to ne pomeni, da ni njen notranji član, v organskem sožitju z gmajno; zato pravi: *od te prave stare kerščanske Cerque oli gmajne, katera tiga suiga praviga Pastyrja Jezusa Kristusa Synu Božyga Štymo poslušša, To vero inu ta leben po'vukih tih Prerokov inu Jogrov pela inu derži, se mi ne bočmo z'nobeno ričjo, nihdar ločiti*. Zato izroča pričujoči prevod v pregled in presojo (*rezgledati inu soditi*) intelektualnemu delu gmajne: *Vsem prov vučenim, zastopnim Kerščenikom*. Dvakrat ponavlja, da če *beroč* najdejo ali zagledajo *kaj kriviga oli nezastopniga*, naj na to takoj opozore, da bo prevod mogoče izboljšati, kar bo potem Bogu na čast *inu iz tega nega Cerqui velik prid pride*. Zakaj prevajanje biblije je zelo zahtevna stvar. *Mi dobru na sebi počutimo de h'takimu vissokimu dellu smo šibki inu nekar zadosti*. Toda začeti je bilo treba, in *mi smo le-tu s'teim vupanem začelli, de Bug za nami skoraj druge obudi, kir bodo le-tu naše dellu popravili, Bogu na čast inu vsimu kerščanstvu h'dobrimu dokonali*. Trubar sam je prevedel ves Novi testament, Dalmatin iz naslednje generacije pa je skoraj trideset let po Trubarjevem začetku, leta 1584, postavil prevodni vrh protestantizma s celotno biblijo. Sistematično so Trubar in njegovi ustvarili zadostno kritično maso *zastopnih in prov vučenih kerščenikov*, tako da lahko od semena, ki so ga sejali, naprej sejemo in žanjemo do današnjih dni.

Enota 7 je teološko navodilo za branje: *... prossite z'nami Gospudi Boga za ta dar svetiga Duha, de mi Jezusa Kristusa [...] prov spoznamo inu*

zastopimo, in sicer: (a) *Du je on*, (b) *Zakaj je človek postal, umerl inu vstal od smerti*, (c) *Skuzi kaj inu koku moremo dležni biti nega dobrute inu zaslužena*. Rezultat, ki ga bo tako branje dalo, bo: *To našo vero v'nega pobulša inu poterdi, de tudi naše serce bode preminenu na dobru, de naprej do konca našiga života, so vsem našim djanem inu lebnom se deržimo po vuki tih S. Evangeliov, inu de dobimo tu nebešku Kravevstvu skuzi Jezusa Kristusa našiga samiga Ohranenika...* Bralec naj se torej ne giblje med zgodbami o Jezusovem življenju in čudežih, torej v tisti materiji, v kateri je pričujoči evangelij bolj grob in drastičen od Markovega, temveč po tistem zgoščenem nauku, ki ga je pričujoči evangelij strnil denimo v Pridigi na gori. Ključ do Trubarjevih besed daje Luther v Predgovoru k NT: *...enako kot poznati [Jezusova] dela in življenjsko zgodbo še ne pomeni poznati pravi evangelij, zakaj s tem še ne veš, da je premagal greh, smrt in hudiča – pravtako tudi še ne pomeni poznati evangelij, če veš za tak nauk in zapoved, temveč [ga poznaš šele], ko pride glas, ki pravi, da je Kristus tvoj lasten z življenjem, deli, smrtjo, vstajenjem in vsem, kar je, ima, stori in zmore.*⁴ Šele tako je, da rečemo po Trubarjevo, *tudi naše serce preminenu na dobru* in bo, po protestantom tako dragih besedah evangelija, od dobrega drevesa dober tudi sad.

Enota 8 je podpis: *Vaši Služabniki inu Bratje, V. T.* Množina najbrž meri na vse tri glavne akterje, saj so pri nastajanju sodelovali: Peter Pavel Vergerij, Primož Trubar, Jakob Andreae. S kratico pa bi bila tako zajeta le dva.

5

Tretje uvodno besedilo so Sumariji (povzetki vsebine): *Summary* (s podnaslovom: *Tii Summarii vseh Capitolov svetiga Matevža*), posamezna poglavja pa so označena kot Capituli. Besedilo je praktično uporabno kot kazalo, a ker tako pomembna celota kot Pridiga na gori sega skozi tri poglavja, je razkosana tudi v Sumarijih. Luther v NT česa podobnega nima, vir je bil torej drugje, bodisi v tradiciji katoliških priročnikov za duhovnike, bodisi v italijanskem prevodu (morda zato v podnaslovu piše *Capitolov?*).

⁴ V: Tukaj stojim, str. 12s.

Četrto uvodno besedilo je nagovor z naslovom: *Lubi Slouenci*. V njem se vrača k vprašanju jezikovnega standarda. Najprej ga preprišimo:

Lubi Slovenci.

Vom inu nom je vedejoč, de le-ta naša Slovenska besseda dosehmal, se nei z'Latinskimi, temuč le ta Krovaška s'Krovaškimi puhštabi, pissala. Iz tiga Vsaki more veiditi, de nas le-tu pissane inu Tolmačovane (ker nemamo pred sebo obeniga Navuka oli Exempla) zdaj na pervu, težku stoy. Obtu aku katerimu, letu naše pervu dellu, se cilu popelnoma ne zdy, ta zmisli kaj vsi modri govore, kir pravijo, De sledni Začetik je težak inu nepopelnom. Mi smo, Bug vei, dosti zmišlovali, s'kakovimi puhštabi to našo bessedo bi mogli prov, po tej Orthography, štaltnu inu zastopnu pissati, de bi preveliku puhštabov oli Consonantov k'ani sillabi ne jemali, koker ti Peami inu drugi dejo, kateru je gerdu viditi. Taku mi nesmo mogli zdaj v' naši zastopnosti drigači najti, Temuč de se ta H za CH, ta V za pul F pišejo inu postavijo, inu de se ti Štymovci izreko, po šegi našiga jezika. V'ti viži, se nom zdy, se ta naš Jezik, suseb z'latinskimi puhštabi, se more prou, lahku inu zastopnu pissati inu brati, timu daj Jezus Kristus sujo milost. Taku bodi.

Od vseh uvodnih besedil ima to najbolj arhaično grafiko. Dvakrat je uporabljeno dvočrkje lh (za ž v *De sledni Szahetik ie telhak*, za š v *pilheio*). Ker je vprašanje grafike Trubar odprl na samem začetku Katekizma 1550, bi utegnil to biti tudi najstarejši del uvodov v naš evangelij, kar bi pojasnjevalo starinsko grafiko. (Vprašanje časovnih plasti v pričujočem evangeliju bi bilo najbrž hvaležna naloga.)

Obenem se vidi, s kakšno resnostjo se Trubar loteva kodifikacije jezika: termini puhštab (črka), Orthographia (pravopis), puhštab oli Consonant (soglasnik), Štymovic (samoglasnik), sillaba (zlog) kažejo na sistemsko pripravo te kodifikacije. Rešiti je treba vse, od zapisa glasov, ki jih latinščina nima (č, š, ž) in so zanje izbrana dvočrkja s -h, kot tudi zapis glasov, ki se denimo v nemščini pišejo drugače: samo H in ne CH, čeprav bi bil ta prost, saj se Č zapisuje kot ZH; V kot (novo)grška vita in ne kot nemški vau, s čimer ponavlja navodilo

iz nemškega predgovora Katekizmu 1550. Kopičenju soglasnikov, ki ga moti pri *Peamih* (Čehih), se izogiba med drugim s pisanjem polglasnika pred R (*na prvu*).

Ker so glagolico pišeče *Krovate* naši protestanti ves čas obravnavali kot del svojega področja delovanja (spomnimo še na Krelja in na Bohoriča), je treba tudi Trubarjeve besede, da se je *le ta Krovaška [besseda] s'Krovaškimi puhštabi, pissala*, prej kot opozorilo, da je sicer obstajal in še obstaja zapis partikularnega jezika, da pa je za slovensko koine primeren le evropski, se pravi, latinični zapis; seveda pa tudi centralni govori kot podlaga za slovensko koine. Glede na razširjenost glagolice in njeno uporabo za evidentno slovenske zapise je pač niso mogli imeti za neslovensko pisavo, temveč so jo obravnavali kot partikularno pisavo. In tudi Trubarjevi *Krovati* niso današnji ethnikon Hrvati.

7

Epilog sestavljajo: navedki iz NT in sklepni nagovor.

a) Jn 20:31 – dvojezični latinski in slovenski (v gotici) navedek

b) Mt 24:14 – trijezični latinski, nemški in slovenski (to dvoje v gotici) navedek, pri čemer slovenski ni istoveten s tistim v besedilu evangelija),

c) sklepni nagovor Vi dobri kerščeniki (v gotici),

d) na zadnji strani pa je ponovno signet Morhartove tiskarne (Agnus Dei) in slovenski navedek iz Apk 17:14 (v latinici).

Ilustrativen je navedek Mt 24:14, ki se glasi v epilogu:

Inu ta Evangeli od tiga kravestva bode pridigan po vsem svetu k'ani priči čez vse ludi / Inu tedaj ta konac pride.

V besedilu evangelija se pa glasi:

Inu le-ta Evangelion od tiga kravestva bode pridigan po vsim sveitu, k'ani priči čez vse ludi, inu tedaj pride ta konec.

Očitna je razlika, tudi v narečni podlagi (*po vsem svetu* vs. *po vsim sveitu*; *ta konac pride* vs. *pride ta konec*). Gotica bi govorila, da je verzija v epilogu starejša.

Naslednjo uganko predstavlja nemški citat, ki se ne ujema z Luthrom.

Trubarjeva verzija se glasi:

Vnd es würdt gepredigt werden das Euangelion vom Reich in der gantzen Welt / zue einer Zeugnuß über alle Völcker / vnd denn würt das End kommen.

V Luthrovi Bibliji 1534 beremo:

Vnd es wird geprediget werden das Euangelion vom Reich / inn der gantzen welt / zu einem gezeugnis vber alle völcker / vnd denn wird das ende komen. Morda citira Trubar po prvotisku NT?

Če primerjamo navedke iz Mt v Katekizmu 1550 z našim evangelijem, vidimo, da je navedkov malo (v ZDPT I od str. 124 dalje) in da se besedilo večkrat zelo razlikuje. Navedka iz epiloga ni. Prav tako med citati iz Jn ni citata iz epiloga, tako da je to mesto tu prevedeno prvič. Isto velja za navedek iz Apk.

Sklepni nagovor se glasi v prepisu:

Vi dobri kerščeniki / prossite Boga za nega dar inu pomuč / de mi druge Evangeliste inu kar gre za teim / prov tar zastopnu preobernemo. Inu aku v v'tim S. Matevžu / kaku pomankane najdete / tu nom / koker smo vas poprej tudi prossili / pustite skoraj veiditi. Kristus Jezus nas ne zapusti [s'] suim dubum inu nas obari pred vsem zlegom. Amen.

Gre le za obnovo tistega, kar je povedano v ustrezni pasaži *Predgovora*.

*

Evangelij po Mateju ali Ta Evangeli S. Matevža je bil velikanski dvojni korak. Bil je začetek sistematičnega prevajanja biblije, ki tudi še s SSP ni doseglo končne točke. Slovenščina postane jezik, ki je dovolj močan za prenos bibličnega besedila. Bil pa je tudi odločitev za latinico, ki je zaradi oblike črk preglednejša in torej mnogo lažje berljiva od frakture. Trubar je hkrati s prehodom na latinico tudi jasno začrtal načela kodifikacije jezika, s katerimi je slovenščina postala potem standardni jezik. Kar je sicer že nakazal v prvih dveh slovenskih knjigah, je tu sistematično začrtal.